

1. De H van HGV: regie over betekenis

Joachim Duyndam

In dit hoofdstuk wordt geprobeerd het eigene van de humanistisch geestelijke verzorging (HGV) te beschrijven. Ik doe dat door kort de historische context van de humanistisch geestelijke verzorging te schetsen, vervolgens humanisme en humanistische levensbeschouwing te bespreken, om van daaruit uit te komen bij de humanistisch geestelijke verzorging, en de legitimatie daarvan. Dit hoofdstuk vormt tezamen met het hoofdstuk van Evelien Tonkens hierna een tweeluik. Beide hoofdstukken belichten het humanistische karakter van de humanistisch geestelijke verzorging ('de H van HGV').

Context: ontwikkeling en uitdaging

De humanistisch geestelijke verzorging is in Nederland na de Tweede Wereldoorlog ontstaan en geïnstitutionaliseerd. Dat gebeurde in de context van de sterk verzuilde Nederlandse samenleving van die dagen, naar het model van de katholieke en protestants-christelijke geestelijke zorg. Een belangrijk voorvechter van de humanistisch geestelijke verzorging was Jaap van Praag, die in meerdere opzichten kan worden beschouwd als de *founding father* van het moderne Nederlandse humanisme, zowel institutioneel als ideologisch. Voor Van Praag was de humanistisch geestelijke verzorging zowel onderdeel van zijn 'kleine strijd' (voor gelijkberechtiging van buitenkerkelijken ten opzichte van kerkelijken en van ongodsdienstigen ten opzichte van gelovigen) als van zijn 'grote strijd' voor geestelijke weerbaarheid.

In de vandaag sterk gesecculariseerde samenleving in Nederland staat de humanistisch geestelijke verzorging voor de uitdaging om haar eigenheid en bijzondere karakter voorbij de verzuiling te begrijpen en te tonen. En te verdedigen, want de humanistisch geestelijke verzorging

staat onder druk. Onder druk van met name de ‘algemene’, ‘neutrale’, niet-levensbeschouwelijke en ‘niet ambtelijk gebonden’ geestelijke verzorging, waarvoor ook en zelfs kortere (en dus goedkopere) opleidingen bestaan. Bovendien geven niet alleen instituties waar geestelijke verzorging wordt aangeboden in toenemende mate de voorkeur aan neutrale boven levensbeschouwelijke geestelijke verzorging, maar ook cliënten doen dat. Of minstens geven cliënten aan, bijvoorbeeld in het leger, dat het hun niet uitmaakt van welke levensbeschouwelijke denominatie de geestelijk verzorger van dienst is, het gaat hun om de *persoon* van de geestelijk verzorger.

Deze druk op humanistisch geestelijke verzorging hangt samen met de legitimatiecrisis waarin de levensbeschouwelijke geestelijke verzorging voorbij de verzuiling is geraakt. De levensbeschouwelijke geestelijke verzorging kan niet meer vanzelfsprekend worden gelegitimeerd met een beroep op een min of meer georganiseerde achterban. Afgezien van de organisatie bestond zo’n achterban uit mensen die een bepaald levensbeschouwelijk of religieus leven *delen*. Juist op dit punt is er de laatste decennia veel veranderd. In de context van een toenemende neoliberalisering van samenleving en cultuur zijn ook levensbeschouwing en religie onder invloed geraakt van marktdenken en marktwerking. Levensbeschouwing is daarmee van iets dat vanzelfsprekend werd gedeeld geworden tot een individuele ‘optie’ – om met Charles Taylor te spreken. Er bestaan nog wel kerken, kloosters, en andere tekens van gedeeld religieus en levensbeschouwelijk leven, maar hun betekenis wordt vandaag steeds markt-afhankelijker.

Met een toenemend marktdenken en marktwerking is ook de legitimatie veranderd, niet alleen van levensbeschouwing en religie, maar ook van tal van andere zaken in de cultuur, zoals onderwijs, kunst, wetenschap, zorg, rechtspraak, vrije pers, politiek (van visie op het algemeen belang naar vrije markt van belangengroepen). Legitimatie – het antwoord op de vraag op welk gezag iets vorm- en bestaansrecht heeft – is in de neoliberale cultuur sterk ‘gesubjectieerd’. Simpel gezegd: iets is waar, goed, of mooi, omdat ik dat vind, meen of zo voel. Let bijvoorbeeld maar eens op hoeveel mensen vandaag hun uitspraken gezag geven door er ‘ik

merk' aan toe te voegen.³ Deze subjectivering van de legitimatie is niet verrassend, en hangt samen met wat Ulrich Beck 'geïnstitutionaliseerd individualisme' noemt. Door marktdenken en marktwerking worden wij immers consumenten van de markten waarop wij ons begeven: niet alleen de goederen- en dienstenmarkt, maar evengoed de relatiemarkt, vrijetijdsmarkt en ja, ook de levensbeschouwelijke zingevingsmarkt. In een marktencultuur wordt de subjectieve legitimatie uitgedrukt in de zinspreuk 'de klant is koning'.

Het is niet de bedoeling van dit hoofdstuk om deze ontwikkelingen als goed of slecht te bestempelen. De bovenbeschreven ontwikkelingen dienen als context voor een mijns inziens noodzakelijke heroriëntering van de humanistisch geestelijke verzorging voorbij de verzuilde kaders waarin zij zich thans nog gedeeltelijk bevindt en waarin zij zichzelf nog steeds gedeeltelijk begrijpt.

Humanisme

Op het eerste gezicht zou je een parallel kunnen zien tussen de geschetste neoliberale subjectivering en het thema van de autonomie, waarvoor het humanisme zich sinds de Verlichting sterk maakt. Dan zou je autonomie echter reduceren tot keuzevrijheid op de vrije markten, en zou je de kritische functie van het humanisme en de levensbeschouwelijke oriëntatie daarin miskennen. Daarom in enkele stappen een verheldering van humanisme:

1. Humanisme zoals wij dat kennen is in het westen ontstaan in de renaissance als een kritische traditie in de cultuur die, vanuit haar bronnen, aan mensen waarden, inzichten, praktijken doorgeeft (traditie betekent letterlijk doorgeven) en agendeert, als dat nodig is omwille van de humaniteit. De renaissance bracht

3 Waar een student, in discussie met mij als docent, voorheen zei 'ik ben het niet met u eens', hoor je deze vandaag zeggen: 'ik merk dat ik het er niet mee eens ben'. Toen ik een (andere) student eens aansprak op ongeoorloofd gedrag, reageerde deze brutaalweg met 'ik merk dat ik dit vervelend vind'. Nou, dat merkte ik ook!

onder andere door een heroriëntatie op de klassieke oudheid een vernieuwing op gang in de literatuur, beeldende kunst en religie. Door in de renaissance een historisch-contextualistische visie het universeel-abstracte wereldbeeld van de scholastiek te laten corrigeren, door in de Verlichting het vermogen van de mens tot zelf denken tegenover het gezag van kerk en staat te stellen, en door de klassieke morele opvoeding volgens de idealen van *paideia* en *Bildung* als kracht tegen de anonimisering en uitbuiting van de negentiende-eeuwse industrialisatie in te brengen, probeert het humanisme op verschillende, maar steeds op kritische wijzen de humaniteit te bevorderen. Was de humanistische kritiek in de renaissance vooral op de over-systematische scholastiek van kerk en religie gericht, vanaf de Verlichting is de kritiek meer politiek-maatschappelijk. Zo heeft het humanisme zich in de westerse geschiedenis ontwikkeld van een literair-artistiek-filosofisch tot een moreel-politiek streven. Van daaruit heeft het humanisme zich sinds de tweede helft van de negentiende eeuw ontwikkeld tot een levensbeschouwing – en het is ook pas toen dat het woord ‘humanisme’ opkwam, terwijl ‘de humanisten’ al sinds de renaissance bestaan. Recent wordt, in samenhang met levensbeschouwing, humanistische levenskunst gezien als praktische deugd, die intellectuele en artistieke elementen uit de humanistische traditie verenigt.

2. Ook het Humanistisch Verbond (HV) hanteert deze drievoudige omschrijving van humanisme.⁴ Het humanisme is een levensbeschouwing, door het Humanistisch Verbond de grondslag genoemd. Daarnaast, en evenzeer, wordt het humanisme gezien als moreel-politiek streven, en recent ook als levenskunst: het streven naar een goed, mooi en zinvol persoonlijk leven. Deze drie betekenissen van humanisme zijn met elkaar vervlochten in de moeilijk te omschrijven, maar niettemin richtinggevende morele notie van humaniteit, waar het in het humanisme uiteindelijk

⁴ www.humanistischverbond.nl

om gaat, overigens zonder een monopolie op deze notie te willen claimen. In het onderzoek en onderwijs van de Universiteit voor Humanistiek (UvH) worden *zingeving* en *humanisering* gehanteerd als operationalisering van humaniteit. Humaan is zinvol en waardig leven in rechtvaardige en solidaire verhoudingen.

3. In praktische zin betekent humaniteit het steeds blijven zoeken naar menselijkheid, in het besef dat deze menselijkheid principiële kwetsbaar is. Humanisme houdt kritisch zoeken naar de menselijkheid in wetten en instituties in, in politiek en beleid, in organisaties en in internationale betrekkingen (inclusief noord-zuid betrekkingen), in technologie en wetenschap (bijvoorbeeld hersenonderzoek), in actuele ontwikkelingen in ICT, robotisering en de vee-industrie. Dit laatste voorbeeld wil laten zien dat humaniteit verder strekt dan de mens op zichzelf; ook onze omgang met andere dieren en de natuur moet humaan zijn.
4. De Verlichtingswaarden vrijheid, gelijkheid en solidariteit zijn leidend voor het humanisme als moreel-politiek streven. Zij komen samen in de mensenrechten, die eveneens uit de Verlichting stammen, en die in 1948 door de Verenigde Naties universeel zijn verklaard. De mensenrechten, waarvan menselijke waardigheid de morele preambule vormt, vormen de grondslag en noodzakelijke voorwaarde voor de democratische, pluriforme, inclusieve samenleving die het humanisme voorstaat. Noodzakelijk, maar niet voldoende. Voor menselijke bloei (*human flourishing*), onvermijdelijk onder niet-ideale omstandigheden, is meer nodig: een doorleefd democratisch burgerschap, onderwijs en vorming, en instituties zoals de rechtstaat, zorginstellingen, NGOs, enzovoort, die ook zelf permanent kritisch gevolgd moeten worden (zie het hoofdstuk van Evelien Tonkens hierna). En tenslotte: een geest van openheid en ondogmatisch onderzoekende leergierigheid.

Humanistische levensbeschouwing

5. Uit het humanisme als moreel-politiek streven heeft zich, zoals eerder gezegd, in de loop van de tweede helft van de negentiende eeuw, en vooral in de twintigste eeuw, een humanistische levensbeschouwing ontwikkeld. Als levensbeschouwing deelt het humanisme een belangrijk doel met het humanisme als moreel-politiek streven: *human flourishing* onder niet-ideale omstandigheden (zie het hoofdstuk van Evelien Tonkens). Een humanistische levensbeschouwing verbindt het *streven* naar menselijke bloei met het *verlangen* naar zin dat het menselijk bestaan in een humanistische visie wezenlijk kenmerkt. Daartoe ‘vertaalt’ het de waarden van het humanisme als moreel-politiek streven naar zingeving in het leven van mensen, of preciezer: naar een humanistisch zingevingskader. Een zingevingskader wordt gevormd door visies, uitgangspunten, opvattingen, overtuigingen, morele waarden, en inspiratiebronnen, in het licht waarvan mensen betekenis geven en ontleen aan gebeurtenissen die hun overkomen, handelingen die zij doen en laten, en aan hun denken, willen, voelen, enzovoort. Zo zijn vrijheid, gelijkheid en solidariteit evenzeer onderdeel van een humanistisch zingevingskader. En zo veronderstellen democratisch burgerschap, rechtvaardige wetten en instellingen, en de geest van openheid van het moreel-politieke streven in een humanistisch zingevingskader waarden als zeggenschap over het eigen leven, een moraal die vernedering en uitbuiting uitsluit, en een kritische anti-dogmatische gezindheid.
6. Een belangrijk uitgangspunt in een humanistisch zingevingskader is de vrije wil. Deze wordt in de humanistische traditie sinds Erasmus verdedigd (in zijn dispuut met Luther) en sinds de Verlichting verondersteld (o.a. door Kant, in zijn rationele ethiek). Ook vandaag staat de vrije wil onder druk, onder andere vanuit de kritiek van sommige hersenwetenschappers dat zij een illusie is, vanuit de robotiseringsideologie die haar reduceert tot algoritmes, en vanuit de mimetische theorie die laat zien dat zij van

binnenuit besmet wordt door imitatie ('wij willen wat modelmatige anderen willen'; 'onze wil wordt geleid door modes, hypes, en ophef in de (sociale) media'). Uiteraard kan de wil niet absoluut vrij zijn – zelfs niet in onze fantasieën, volgens Freud – maar in een humanistische visie is door geestelijke weerbaarheid wel degelijk een relatief en relationeel vrije wil mogelijk.⁵

7. In het onderzoek en onderwijs van de UvH wordt de humanistische levensbeschouwing opgevat als een zingevingskader en een humaniseringskader. Het levensbeschouwelijk humaniseringskader is vooral bepalend en inspirerend voor humanisme als moreel-politiek streven, zoals beschreven door Tonkens, met zijn nadruk op *human flourishing* in een open, plurale en inclusieve samenleving: de menselijke waardigheid van allen, individuele vrijheid en gelijkheid, mensenrechten, zorg voor elkaar en voor de leefomgeving, enzovoort. Vanuit dit moreel-normatieve humaniseringskader kunnen ontwikkelingen zoals neoliberalisering en subjectivering kritisch worden gevolgd en waar nodig bestreden. Hoewel zingeving en humanisering niet los van elkaar gezien en behandeld kunnen worden, focus ik voor de heroriëntering van de humanistisch geestelijke verzorging in eerste instantie op humanisme als zingevingskader.
8. In een humanistische visie is de mens een betekeniswezen, het menselijk bestaan speelt zich af in betekenisrelaties. Waarnemen, denken, voelen, handelen, verbeelding, lijden, oordelen en geïnspireerd worden zijn van zulke betekenisrelaties. Dat de mens een betekeniswezen is, betekent nog niet dat het menselijk bestaan vanzelfsprekend zinvol is. Voor het tot stand komen van betekenis, voor het vinden en geven van betekenissen aan wat we waarnemen, denken, voelen, enzovoort – dat wil zeggen voor het onderkennen van wat we *als* waardevol, belangrijk, interessant, uitnodigend, bevredigend, bedreigend en gevaarlijk waarnemen,

⁵ Zie voor geestelijke weerbaarheid verder onder punt 10 en 14.

denken, voelen, enzovoort – is een zingevingskader noodzakelijk. In een zingevingskader worden verschillende betekenissen op elkaar betrokken en tot een (min of meer) samenhangend geheel geconstrueerd – waarvan de constructie uiteraard sterk sociaal en cultureel medebepaald is. Een zingevingskader is niet een star en vast ding, al kan het dat wel worden (als het dogmatisch wordt). Een zingevingskader is zoiets als het perspectief van waaruit iets zichtbaar wordt als betekenisvol; de achtergrond waartegen iets verschijnt; de context die een tekst begrijpelijk maakt; een (persoonlijke of collectieve) geschiedenis van waaruit gebeurtenissen worden geduid; een filosofische theorie achter een mensopvatting; een ideologie die richtinggevend of inspirerend is; een kunstwerk – zoals een film, een gedicht, een schilderij, een theaterstuk – dat actualiteiten in een bepaald licht zet. Een zingevingskader maakt concrete betekenissen mogelijk, dat wil zeggen: het onderkennen, vernemen, interpreteren en (re)construeren daarvan, het communiceren daarover, het vernieuwen daarvan, enzovoort.

9. In een *humanistisch* zingevingskader figureren humanistische overtuigingen, uitgangspunten en waarden die ook het humanisme als moreel-politiek streven motiveren: de menselijke waardigheid van allen, individuele vrijheid en gelijkheid, mensenrechten, zorg voor elkaar en voor de leefomgeving, anti-dogmatisme, enzovoort. Deze overtuigingen, uitgangspunten en waarden, die tezamen een humanistisch zingevingskader vormen, organiseren de betekenissen van onze waarnemingen, ons denken, voelen, willen, handelen, lijden, enzovoort – ze betrekken deze betekenissen op elkaar tot een (min of meer) samenhangend geheel. De kadermetafoor moet ons echter niet op het spoor zetten van iets dat vast en zeker is: een humanistisch zingevingskader is principieel open.
10. De openheid van een humanistisch zingevingskader heeft een belangrijke vooronderstelling: geestelijke weerbaarheid. Niet alleen zijn zingevingskaders per se sociaal en cultureel beïnvloed

en beïnvloedbaar, en dus gevoelig voor sociale en culturele druk, maar op veel plaatsen ter wereld en momenten in de geschiedenis staan zingevingskaders onder druk van politieke dictatuur of de macht van geld, en in ieders leven wel onder de druk van (een zekere mate van) *adversity*⁶. Onder dergelijke druk stelt geestelijke weerbaarheid ons in staat ons zingevingskader open en overeind te houden. Geestelijke weerbaarheid is, om zo te zeggen, de veerkracht van het zingevingskader zelf. Geestelijke weerbaarheid maakt dat ons zingevingskader onder druk kan terugveren (het re-salire in de etymologie van resilience), en zo ruimte kan openhouden voor betekenisregie.

Humanistisch geestelijke verzorging: betekenisregie

11. Cruciaal in een humanistische levensbeschouwing is betekenisregie. Regie is echter niet hetzelfde als almacht. Regie is te vergelijken met de stuurmanpositie op een zeilboot. De stuurman is afhankelijk van wind en water, maar rekening houdend met hun kracht en richting kan hij zijn boot in de gewenste richting laveren en manoeuvreren. Betekenisregie impliceert niet dat ik zelf als subject, of ik alleen, de oorsprong ben van alle betekenissen in mijn leven, van wat en hoe iets is: waardevol, belangrijk, interessant, uitnodigend, bevredigend, bedreigend of gevaarlijk. Veel betekenissen in mijn leven worden aangereikt of dringen zich op vanuit de sociale omgeving, de maatschappij, en de cultuur. Betekenisregie betekent dat ik deze betekenissen op elkaar betrek en aaneensmeed tot een min of meer coherent en daardoor zinvol geheel. Betekenisregie betekent niet dat ik op deze wijze alles in de hand heb. Er ontsnappen mij ook betekenissen: ik kan niet alles weten, en ook niet alles beïnvloeden. Betekenisregie

6 In de wetenschappelijke literatuur over *resilience* (=veerkracht, de hedendaagse internationale term voor geestelijke weerbaarheid) vat de Engelse term *adversity* allerlei heel verschillende vormen van tegenslag samen: armoede, ziekte, afhankelijkheid, verslaving, misbruik, geweld, verlies van lichamelijke en geestelijke vermogens, ongeluk en pech.

betekent ook het erkennen van ontsnapping en transcendentie. Betekenisregie betekent een zekere (beperkte en kwetsbare) zeggenschap over en greep op betekenissen.

12. Betekenisregie is verbonden met moreel actorschap, een kernnotie in het onderzoeksprogramma van de UvH. Moreel actorschap betekent dat ons (samen)leven zich oriënteert in morele ruimten, die de mens mogelijkheden bieden tot morele ontwikkeling, intellectuele en creatieve ontwikkeling (*Bildung*), sensitiviteit, empathie en erkenning, maar ook het risico van morele beschadiging en verwonding, die om individuele en gezamenlijke antwoorden vragen. Humanisme beschouwt het menselijk leven als potentieel zinvol, of sterker: het beschouwt het menselijk leven als een verlangen naar zin, maar de zin van ons leven is niet vanzelfsprekend gegeven of voorhanden. Het zoeken naar zin krijgt onvermijdelijk ook te maken met zinverlies. Het menselijk leven is immers ook kwetsbaar, gebrekkig, conflictueus, afhankelijk. Betekenisregie moet ook daarmee rekenen. Verlangend naar zin moet betekenisregie balanceren tussen zin verwerven, krijgen, (re)construeren enerzijds en zinverlies anderzijds. Idealiter is dit een stabiel evenwicht, een veerkrachtige balans, maar dat is niet altijd en voor iedereen zo.

13. In de humanistisch geestelijke verzorging worden cliënten begeleid bij het omgaan met levensvragen en zingevingsvragen, zo zegt de *Beroepsstandaard humanistisch geestelijke verzorging*. Waarom is dat nodig, begeleiding bij levensvragen en zingevingsvragen? (Potentiële) cliënten van geestelijke verzorging verkeren vaak in omstandigheden waarin hun betekenisregie onder druk staat, beperkt of gehavend is. Door ziekte, door zwakte, door gekte, door leegte, door gevangenschap, door legerdienst en uitzending in oorlogsgebied, door ballingschap (als vluchteling), door moral injury, door verlies en rouw, door echtscheiding, door outplacement of werkloosheid, door pensionering, door schulden, door armoede, door al dan niet noodlottige ‘contrastervaringen’

en kantelmomenten in het leven, door beroepsrisico's (zoals bij frontlinie-beroepen: brandweer, politie, eerste hulp), door adoptie, door chantage, door *scapegoating* (bijvoorbeeld van klokkenluiders), enzovoort. Maar ook bij blijde en gunstige ervaringen en gebeurtenissen kan humanistisch geestelijke verzorging gewenst zijn. In de zeilbootmetafoor van regie: ook bij wind mee, en je daardoor misschien niet eens merkt dat het waait.

14. Geestelijke verzorging is nodig waar mensen hun betekenisregie in meer of mindere mate zijn kwijtgeraakt, of als deze onder druk is komen te staan. Dat doet zij niet alleen door individuele gesprekken met cliënten, maar o.a. ook door bezinningsbijeenkomsten, groepsgesprekken en conferenties. Humanistisch geestelijke verzorging helpt mensen hun betekenisregie weer te vinden en in eigen hand te nemen, ook al is dat soms maar zeer beperkt mogelijk. De *humanistisch* geestelijke verzorging werkt bij het herstel van betekenisregie bij cliënten vanuit een *humanistisch* zingevingskader. Mogelijkheidsvoorwaarde voor betekenisregie vanuit een humanistisch zingevingskader is een voldoende geestelijke weerbaarheid.⁷ De wil moet praktisch gesproken voldoende vrij zijn om de betekenisregie te kunnen (her)nemen. Het bevorderen van geestelijke weerbaarheid, als voorwaarde voor betekenisregie, is dus mede het doel van de humanistisch geestelijke verzorging. Betekenisregie is mogelijk dankzij een zingevingskader. Een humanistisch zingevingskader *nodigt uit tot regie* in het interpreteren, reconstrueren, communiceren, enzovoort van betekenissen.

15. Jan Hein Mooren beschrijft de humanistisch geestelijke verzorging als een narratief proces.⁸ In de humanistisch geestelijke verzorging wordt geprobeerd het verhaal waarin de cliënt op dat

7 zoals ook betoogd in punt 10 hierboven.

8 J.H.M. Mooren, *Bakens in de stroom. Naar een methodiek van het humanistisch geestelijk werk*. (Amsterdam: SWP, 1999).

moment leeft te vertellen, en ruimer: zijn of haar levensverhaal, of delen daarvan, te interpreteren, te reconstrueren en in samenhang te brengen. Uitgangspunt daarbij is dat de cliënt zelf zeggenschap heeft over zijn of haar verhaal; dat hij of zij beschikt over het auteurschap. Voor zover de cliënt deze zeggenschap (gedeeltelijk) is kwijtgeraakt, is de humanistisch geestelijke verzorging erop gericht dat hij of zij deze regie weer kan hernemen. Hier is een mooi voorbeeld van narratieve begeleiding bij het hernemen van betekenisregie:⁹

Een vrouw komt bij de humanistisch geestelijk verzorger met de klacht dat zij stemmen hoort. Of eigenlijk: de vrouw werd gebracht door haar man, die meende dat zijn vrouw gek aan het worden was. De vrouw hoort met name de stem van haar vader, die een jaar eerder was overleden. Zelf had de vrouw een coherent verhaal over de dood van haar vader. Die was, zo vertelt zij, tijdens zijn leven niet in staat geweest te zorgen voor haar moeder, die jaren daarvoor aan kanker was overleden. Hij was, waar het zorg voor zijn vrouw betreft, volledig afgehaakt, waardoor de zorg bij haar, de dochter, was komen te liggen. Toen haar vader enige jaren daarna overleed, zo vertelt ze verder, was het toen hij in de kist lag net alsof hij nog niet dood was. “Mijn moeder was dood, mijn moeder was in rust, mijn moeder kon naar boven, maar mijn vader had onrust in zijn lichaam. Ik weet wel, hij is dood, maar toch hoor ik iedere dag zijn stem. En ik heb het niet tegen mijn man verteld, maar mijn vader komt ook bij me op bezoek. Hij zegt dan niets, maar hij is er.” Door samen dit verhaal te herinterpreteren als de angst van de vader om ‘naar boven’

9 Het voorbeeld is, vanuit een andere context, ontleend aan J. Duyndam, *Emotionele veerkracht tussen existentiële eenzaamheid en empathische verbondenheid*. In T. Jorna (Ed.), *Mag een mens eenzaam zijn? Studies naar existentiële eenzaamheid en zingeving* (Amsterdam: SWP, 2012), 49-79.

te gaan, en zijn vrouw onder ogen te komen, die hij niet had kunnen verplegen, kon haar verhaal nieuwe betekenissen krijgen. De uitdrukking ‘naar boven’ kwam van de vrouw, zonder dat ze daarmee speciaal de hemel of het hiernamaals bedoelde. De humanistisch geestelijk verzorger suggereerde de vrouw: “Als u nu de volgende keer weer uw vader hoort als hij bij u op bezoek komt, vraag dan eens hoe het is om ‘naar boven’ te gaan; vraag hem eens of hij er inderdaad tegen opziet om met uw moeder te worden geconfronteerd.”

Deze humanistisch geestelijk verzorger helpt dus niet alleen het verhaal te interpreteren, maar vraagt haar bovendien om zelf een rol te nemen in het verhaal, om uitdrukkelijk deelnemer te worden. Het verhaal van de vrouw lijkt vreemd, maar in de beleving van de vrouw is het echt. Ze heeft vervolgens in de dagen daarna inderdaad haar vader dingen gevraagd, uiteraard in haar verbeelding, maar gestimuleerd door de humanistisch geestelijk verzorger. Een paar dagen later belde ze de humanistisch geestelijk verzorger op, en vertelde dat ze haar vader had gesproken en dat hij ‘boven’ was. De stemmen heeft ze niet meer gehoord.

Het serieus nemen van het verhaal van de cliënt, en daar op narratieve wijze op reageren en mee verder gaan, vormt een mooi voorbeeld van het hernemen van betekenisregie. Het interpreteren, reconstrueren en in een samenhang brengen van levensverhalen en -fragmenten in de humanistisch geestelijke verzorging gebeurt in en dankzij een humanistisch zingevingskader. Vanuit het narratieve perspectief waarin humanistisch geestelijke verzorging door Mooren wordt beschreven, kan een zingevingskader zelf ook als narratief worden opgevat. Anders gezegd: in de humanistisch geestelijke verzorging worden levensverhalen en -fragmenten van cliënten geïnterpreteerd, gereconstrueerd en in samenhang gebracht in het licht van andere verhalen – wellicht ‘grotere verhalen’ of in de cultuur gedeelde verhalen. Dit wordt mijns inziens bedoeld als de Beroepsstandaard humanistisch

geestelijke verzorging ‘de wereldliteratuur’ een belangrijke bron voor humanistisch geestelijke verzorging noemt.

16. Ton Jorna voegt daar nog iets aan toe. De humanistisch geestelijk verzorger vertegenwoordigt – in de letterlijke zin van ‘aanwezig maken’ – een humanistisch zingevingskader door ‘zichzelf tot instrument te maken’ van de humanistisch geestelijke verzorging.¹⁰ Zoals een goede acteur (als Pierre Bokma) zichzelf tot instrument maakt van het theater. En zoals cabaretiërs als Toon Hermans, Freek de Jonge en Brigitte Kaandorp – op heel verschillende wijze – zichzelf creatief tot instrument maken van de beleving en de ontroering van het publiek. Zo maakt ook de humanistisch geestelijk verzorger zichzelf creatief tot vorm voor de inhouden van de humanistisch geestelijke verzorging – tijdelijk, voor de duur van de begeleiding. Zichzelf tot vorm maken kan in de humanistisch geestelijke verzorging op veel manieren, waarvan de kern mijns inziens altijd een vorm van empathie is: troostende, steunende of stimulerende rituelen, verhalen, muziek, tekenen en schilderen, langzaam spreken, of alleen maar zwijgend present zijn.

Legitimatie en levensbeschouwelijke ‘zendende’ instantie

Aan het slot van dit hoofdstuk kom ik weer terug op de kwestie waarmee zij begon: de legitimatie van de humanistisch geestelijke verzorging. Legitimatie is het antwoord op de vraag op welk gezag iets vorm- en bestaansrecht heeft. In de periode van verzuiling kon geestelijke verzorging worden gelegitimeerd door een vanzelfsprekend beroep op een geïnstitutionaliseerde achterban in de zuilen. In de huidige neoliberale meritocratische cultuur moet de geestelijke verzorging zijn bestaansrecht *verdienen*, te midden van vraag

¹⁰ T. Jorna, *Echte woorden. Authenticiteit in de geestelijke begeleiding*. Humanistics University Press. (Amsterdam: SWP, 2008).

en aanbod op de zingevingsmarkt, waar zij concurreert met allerlei soortige coaching, counseling en consultancy.

Dit betekent voor de *humanistisch* geestelijk verzorgers echter niet dat zij aan zichzelf zijn overgelaten. Nu in de neoliberale marktsituatie de beschermende (én beknottende) werking van de verzuilde schotten is verminderd, is institutionalisering noodzakelijker dan ooit. Door het instituut van de zendende instantie onderscheidt de levensbeschouwelijke geestelijke verzorging zich qua legitimatie van de ‘algemene’, ‘neutrale’, niet-levensbeschouwelijke en ‘niet ambtelijk gebonden’ geestelijke verzorging, die zich alleen in een beroepsvereniging heeft georganiseerd. Weliswaar biedt het Humanistisch Verbond een aantal faciliteiten die ook een beroepsvereniging aan haar leden biedt, maar het Humanistisch Verbond heeft een duidelijke meerwaarde ten opzichte van een beroepsvereniging. Deze meerwaarde blijkt uit de rol van het Humanistisch Verbond in de tweeledige legitimatie van de humanistisch geestelijke verzorging. De legitimatie van de humanistisch geestelijke verzorging betreft (a) de bevoegdheid van de humanistisch geestelijk verzorger; en (b) de bekwaamheid van de humanistisch geestelijk verzorger:

(a) bevoegdheid

- Het Humanistisch Verbond heeft de exclusieve bevoegdheid humanistisch geestelijk verzorgers te benoemen als ambtsdragers.
- Hierdoor zijn humanistisch geestelijk verzorgers representant van het Humanistisch Verbond, wat een belangrijk verschil markeert tussen het Humanistisch Verbond als zendend genootschap en een beroepsvereniging (zie voor ‘representant’ het slot van dit hoofdstuk).
- Het Humanistisch Verbond is direct of indirect (via hoofden van dienst die het Humanistisch Verbond representeren, maar die zelf in dienst zijn van bijvoorbeeld een ministerie) leidinggevende van de humanistisch geestelijk verzorgers.
- Het Humanistisch Verbond garandeert de vrijplaatsfunctie, die cruciaal is voor de humanistisch geestelijke verzorging en die vrije toegang, geheimhoudingsplicht en verschoningsrecht inhoudt.

(b) bekwaamheid

De bekwaamheid van de humanistisch geestelijk verzorger wordt gearticuleerd door de kerndoelen, de kerntaken, en de levensbeschouwelijke en andere competenties (inhoudelijk, functioneel, kennis) van de humanistisch geestelijk verzorger, zoals beschreven in de Beroepsstandaard humanistisch geestelijke verzorging.¹¹

Met betrekking tot de bekwaamheid van humanistisch geestelijk verzorgers werkt het Humanistisch Verbond nauw samen met de UvH, die verantwoordelijk is voor (1) de opleiding tot humanistisch geestelijk verzorger, en (2) het wetenschappelijk onderzoek dat de ontwikkeling van de humanistisch geestelijke verzorging bevordert en ondersteunt.

In het bijzonder draagt het wetenschappelijk onderzoek naar de effecten en de ervaren baat van humanistisch geestelijke verzorging bij aan de legitimatie, de acceptatie, en de uitbreiding van de humanistisch geestelijke verzorging naar nieuwe werkvelden. Wat dit laatste betreft: het Humanistisch Verbond spant zich in, in nauwe samenwerking met de UvH, om tot een uitbreiding van de werkvelden van humanistisch geestelijke verzorging te komen (ten opzichte van de huidige werkvelden). Voorbeelden van zulke werkvelden zijn (in willekeurige volgorde): de eerstelijnszorg, asielzoekerscentra, pensioenfondsen, gemeentes en ministeries waar het gaat over bijvoorbeeld schulden, bijstand, scheiding of ouderschap; HRM bij (grote) organisaties (personeelsbeleid, outplacement) en het werkveld van de *mediation*. Humanistisch geestelijk verzorgers danken hun bekwaamheid o.a. aan het onderwijs en het onderzoek van de UvH. Daardoor zijn zij in staat om

- *drager* te zijn van humanistische tradities, zoals hierboven beschreven in de punten 1 t/m 16, en
- *representant* te zijn van humanistische tradities.

¹¹ Beroepsstandaard humanistisch geestelijke begeleiding. (Amsterdam: Humanistisch Verbond 2013), 11-13.

Representatie betekent *niet* dat humanistisch geestelijk verzorgers zoiets als een leer uitdragen. Representatie betekent letterlijk het opnieuw present maken, door interpretatie van bronnen en door de combinatie van studie en levenservaring, van verbindingen tussen humanistische zingevingskaders (bestaande uit visie, uitgangspunten, opvattingen, overtuigingen, morele waarden, en inspiratiebronnen), en gebeurtenissen, handelingen, denken, willen, voelen, enzovoort van cliënten (zie hierboven de punten 5 t/m 10). Anders gezegd: het regisseren van betekenis.